

Ewa Szkudlarek

KONTEKSTOWA ELIPSA AKOMODOWANYCH JEDNOSTRONNIE UZUPEŁNIEŃ PREDYKATU

Obok jawnych, danych w tekście wskaźników nawiązania zespalających jednostki zdaniowe w większe całości, elipsa jest istotnym wykładnikiem spójności syntaktycznej i należy ją uznać za zerowy, implicytny wskaźnik nawiązania międzysdaniowego¹. W pracy pt. *O pewnych właściwościach spójnego tekstu* autorka – Nina Leontiewa – wyraźnie podkreśla, że „niepełność w tekście naturalnym tak samo jak redundancja [...] stanowi normę, prawo budowy spójnego tekstu: bez powtórzeń (lub środków zastępczych) nie powstałby spójny tekst ani tekst gramatycznie poprawny, bez opuszczeń niemożliwy jest tekst poprawny stylistycznie [...]”².

Wykrycie elipsy uwarunkowanej kontekstowo wymaga odniesienia wyrażen eliptycznych do formalnych schematów zdania³. Ponieważ w artykule tym pomijamy kwestię elipsy podmiotu i orzeczenia, podstawą klasyfikacji konstrukcji eliptycznych są właściwości syntaktyczne predykatów. W zależności od liczby implikowanych przez predykat argumentów i wypełnieniu ich pozycji wyróżniamy:

- elipsę drugiego argumentu predykatu dwuargumentowego,
- elipsę drugiego lub trzeciego argumentu predykatu trójargumentowego,
- elipsę drugiego i trzeciego argumentu predykatu trójargumentowego.

Czwartą grupę tworzą zdania z elipsą bezokolicznikowego uzupełnienia predykatu.

Kontekst nie jest jednak jedynym powodem niewypełniania pozycji argumentowych w wyrażeniach zdaniowych. Stanisław Karolak w rozdziale 4.2. *Gramatyki współczesnego języka polskiego. Składnia* zatytułowanym

¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1993.

² N. Leontiewa, *O pewnych właściwościach spójnego tekstu*, [w:] *O spójności tekstu*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1971, s. 16.

³ M. Grochowski, *O pojęciu elipsy*, „Pamiętnik Literacki” 1974, t. 67, z. 1, s. 121.

*Niewypełnianie pozycji argumentowych. Modele eksplikacyjne*⁴ obok niewypełniania kontekstowego podaje jeszcze trzy inne przyczyny „braku” argumentów predykatu. Są to:

- łatwa odtwarzalność argumentów (pozycję argumentu może wypełniać tylko jedno wyrażenie lub bardzo ograniczona ich liczba, lub też pozycja ta jest zarezerwowana przez język jedynie dla określonych wartości argumentów i blokowana dla innych);
- sytuacyjna oczywistość argumentów lub ich nieistotność z punktu widzenia komunikacji językowej (niewypełnianie pozycji argumentowej jest znakiem nieokreśloności przedmiotu – chodzi o jakiś przedmiot, ale nie jest ważne, o jaki);
- konieczność przekazywania uogólnionej informacji przedmiotowej (niewypełnianiu pozycji argumentowej towarzyszy najczęściej użycie innego wyrażenia predykatywnego niż w przypadku ujawniania wszystkich argumentów, np. nieosobowych form czasowników).

W niniejszej pracy nie zajmujemy się jednak zdaniem izolowanymi. Przedstawimy jedynie pewne typy kontekstowej elipsy wyrażen implikowanych przez predykat oraz sposoby postępowania analitycznego zmierzające zarówno do wykrycia jak i wypełniania „pustych” miejsc schematu składniowego zdania.

Cytowane przykłady pochodzą z krótkich utworów literackich powstałych po 1945 r., zgromadzonych w antologii pt. „Polska nowela współczesna”⁵. Za takim doбором tekstów przemawiały przede wszystkim względy techniczne – chodziło o to, aby nawiązania syntaktyczne nie były uwarunkowane zbyt obszernym kontekstem.

Analizowany typ elipsy występuje najczęściej w dialogach oraz w narracji pierwszoosobowej, rzadziej w partiach narracji prowadzonej w trzeciej osobie. Wydaje się, że tę uwagę można odnieść do elipsy każdego rodzaju, bowiem ze względu na kondensację treści w wypowiedzeniach eliptycznych zwiększa się ich językowa ekspresja, która cechuje właśnie dialogi i wypowiedzi w pierwszej osobie. Jest to ważny i ciekawy aspekt tego problemu, jednak opis sposobu funkcjonowania elipsy w utworach literackich jako środka służącego stylizacji wymagałby innej perspektywy badawczej.

I. Elipsa drugiego argumentu predykatu dwuargumentowego stanowi w zgromadzonym materiale najliczniejszą i najbardziej różnorodną grupę.

Wypowiedzenie, z którego został wyelidowany jakiś element (tzw. człon nawiązany), musi być odniesione do podstawy nawiązania⁶. Znając podstawę

⁴ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, red. Z. Topolińska, Warszawa 1984, s. 47–53.

⁵ *Polska nowela współczesna*, Kraków 1987, t. 1, 2.

⁶ Z. Klemensiewicz, *O syntaktycznym stosunku nawiązania*, „Slavia” 1949–1950, t. 49, s. 14.

i schemat składniowy predykatu można utworzyć tekst pełny. W zależności od rodzaju podstawy nawiązania oraz operacji, dzięki którym możliwe jest właściwe odtworzenie brakującego członu, dzielimy ten typ elipsy na trzy kategorie.

A. Jeżeli podstawa nawiązania bezpośrednio poprzedza zdanie eliptyczne (człon nawiązany) lub znajduje się w jego bliskim sąsiedztwie, a predykaty obu zdań są tożsame, wówczas zrekonstruowanie brakującego argumentu odbywa się w sposób automatyczny i sprowadza się do odwzorowania wyrażenia uprzednio danego:

(PN) – Grześ, ile razy była mowa, żebyś nie rozrzucał swoich *rzeczy* po wszystkich kątach?

(CN) – Ja rozrzucam? (II, 10);

(PN) – Baryła, idź, otwórz *okiennice*. Trzeba tu przewietrzyć.

(CN) – Już poszedł – rzekł Baryła – zaraz otworzy. (II. 143);

(PN) Ja *pana* znam.

(CN) Dobrze znam. (I, 358).

B. Przy bliskim sąsiedztwie podstawy nawiązania, ale gdy predykaty zdań są różne, możliwość zaobserwowania faktu, że pozycja drugiego argumentu jest wolna, zachodzi wówczas, kiedy znany jest schemat formalnosyntaktyczny tekstu. Jaki leksem stał się członem wyelidowanym, zaznaczono w podstawie nawiązania, natomiast jego formę gramatyczną implikuje predykat zdania eliptycznego:

(PN) – Ugina się trochę [ławka], ale to dobrze, bo siedzi się jak w *samochodzie*.

(CN) – Jechałeś? (II, 436); (schemat składniowy: jechać – czym);

(PN) Modłę się do Boga, ogarnia mnie rozpacz, gdyż czuję, że zbliża się *atak*.

(CN) Kładę się i czekam (II, 412); (schemat składniowy: czekać – na kogo, co);

(PN) Wyjął butelkę *koniaku*.

(CN) – Napijemy się? (II, 427); (schemat składniowy: napić się – czego).

Podobnej procedury analitycznej dokonuje się, gdy elipsa dotyczy członu konstytutywnego frazy wyelidowanego z właściwej mu pozycji syntaktycznej argumentu predykatu. Forma gramatyczna leksemu znanego z podstawy nawiązania implikowana jest wtedy zarówno przez predykat jak i przez wyrażenie będące określeniem brakującego członu⁷:

(PN) Na mój widok podniosła się radosna wrzawa i Wodnicki podbiegł do mnie z *butelką*.

(CN) – Dawać tu większą! (I, 50); (dawać – co; większą – l. poj.).

⁷ Grochowski, *op. cit.*, s. 126.

(PN) Jantar stał bokiem do nich z twarzą do ściany i wydłubywał paznokciem *ziarnko* piasku z otynkowania. Był całkowicie pochłonięty sprawą ziarnka, które leciuchno kłuło palec, gdy się je przyciskało.

(CN) Wykończył jedno. (I, 141); (wykończyć – co, jedno – l. poj.);

(PN) Potem ukrył w dłoni trzy *zapalki*. Było dziwnie uroczyste milczenie. Zrobiło się nieprzyjemnie, gdy dotykałem jego zaciśniętych palców, sięgając po nadpalone drewno.

(CN) – Ja mam najkrótszą! (I, 40); (mieć – co, najkrótszą – l. poj.).

C. Trzecią kategorię wyrażen eliptycznych tworzą konstrukcje, w których treści pominiętego argumentu predykatu można się domyślać na podstawie dłuższego kontekstu. Nie da się wskazać bezpośredniej podstawy nawiązania. Jedynie ogólny wątek poprzedniego kontekstu sugeruje znaczenie elidowanego członu. Jego formę gramatyczną można jednak określić znając schemat składniowy predykatu:

(PN) Nina Naranjo wsiadła w Kopenhadze i została przydzielona do naszego stołu jako czwarta. Twarz jej wydała mi się bardzo znajoma. Musiałem ją już gdzieś spotkać, albo też była podobna do kogoś z moich dawnych zapomnianych przyjaciół. Męczyło mnie to, ale dałem spokój.

(CN) Na pewno sobie jeszcze przypomnę (II, 409); (przypomnieć sobie – kogo, co);

(PN) Kiedy jednak przekręcał klucz, przyszło mu do głowy, że na wszelki wypadek powinien go ze sobą zabrać na resztę nocy. Któż mógł wiedzieć, czy na przykład Grześ, domyślając się wszystkiego, nie czeka odpowiedniej chwili, aby po kryjomu wypędzić lisa na dwór?

(CN) Podobna możliwość wydała się Łukaszowi tak prawdopodobna – więcej – prawie pewna, że zdecydował się natychmiast. (II, 17); (zdecydować się – na co);

(PN) – To dajże mi pan Lotną, teraz już panu na nic, panie poruczniku – mówił żarliwie. – To jedyny zdrowy koń.

(CN) Przysiałem. (I, 66); (przysiąc – na co).

II. Zdania, w których elipsie ulega drugi lub trzeci argument predykatu trójargumentowego rzadziej pojawiają się w tekstach niż struktury eliptyczne omówione wyżej, ponieważ taki schemat składniowy przysługuje znacznie mniejszej liczbie czasowników.

A. Podstawę nawiązania dla elipsy drugiego lub trzeciego argumentu stanowi najczęściej zdanie bezpośrednio poprzedzające, w którym wyrażone zostaje wprost znaczenie elidowanego członu. O jego formie gramatycznej można wnioskować na podstawie predykatu zdania eliptycznego:

(PN) Człowiek czasami za taki *pokój* pół życia by oddał, a ona to ma.

(CN) Od przyjaciółki pożycza, czy od kogo (I, 358); (pożyczać – co [czego] – od kogo; niewypełnienie drugiej pozycji argumentu);

(PN) Chwyciałem ten ulatujący żwir, te nagle ptasio żywe *kamienie* w dłonie.

(CN) Wyjmowałem z wody (II, 469); (wyjmować – co – z czego; niewypełnienie drugiej pozycji argumentu);

(PN) Uniosłem *oczy*.

(CN) Ogarniałem teraz stare drzewa przeświecone od spodu, wznoszące woskowe kopuły na tle płowego błękitu (I, 45); (ogarniać – kogo, co – czym; niewypełnienie trzeciej pozycji argumentu).

B. Gdy podstawa nawiązania jest znacznie oddalona od zdania, w którym zachodzi elipsa drugiego lub trzeciego argumentu predykatu, brak owego członu wydaje się być silniej odczuwany, a tym samym tekst może sprawiać wrażenie mniej spójnego. Właściwa interpretacja znaczenia i formy gramatycznej wylidowanego składnika przebiega podobnie jak w poprzednich przykładach (leksem dany jest we wcześniejszym kontekście, a jego forma gramatyczna wynika ze schematu składniowego zdania). Charakterystycznym zjawiskiem są pewne etapy prowadzące do takiej elipsy – w podstawie nawiązania pojawia się wyraz o pełnej wartości leksykalnej, w dalszym zdaniu do wyrazu tego odsyła wskaźnik nawiązania w formie zaimka anaforycznego i dopiero dalej następuje całkowite pominięcie argumentu:

(PN) *Rotmistrz* raził już martwotą [...] Przeszukałem *mu* kieszenie. Nie było listów. Jakieś fotografie młodego chłopca, wizytówki.

(CN) Zabrałem zegarek (I, 46); (zabrać – co – komu; niewypełnienie trzeciej pozycji argumentu);

(PN) Wyciągnąłem dłoń z *rewolwerem*. Ale nie mogłem się na to zdobyć [...]. – Niech pan porucznik da *go* tu – powiedział ponuro.

(CN) Podąłem mu (I, 67); (podać – co – komu; niewypełnienie drugiej pozycji argumentu);

(PN) Wtedy zobaczyłem, że *jeden z ułanów* prowadzi ku mnie Lotną. Kłacz stąpała powoli, ostrożnym krokiem.

(CN) *Odebrałem wodze* (I, 47); (odebrać – co – komu; niewypełnienie trzeciej pozycji argumentu).

III. Grupa trzecia – elipsa drugiego i trzeciego argumentu predykatu trójargumentowego – reprezentowana jest przez nieliczne przykłady. Niewypełnienie dwóch pozycji schematu składniowego zdania może być niekiedy potraktowane jako celowy zabieg twórczy – narrator czy bohater utworu świadomie pomija pewne elementy zdania, nie chce przekazać pełnej informacji. Znaczenie brakujących składników nie jest podane w kontekście wprost; odbiorca tekstu może się go tylko domyślać. Formę gramatyczną elidowanych argumentów implikuje predykat:

(PN) – Edek jestem. – Dawid – odparłem niespodziewanie. – Dawid? – Przyjrzał mi się uważnie. – Niech będzie, wszystko mi jedno. Mnie to nie robi żadnej różnicy. – A co ma być nie wszystko jedno? – Właśnie. – No, to dobrze. – Wiesz, lubię takich jak ty.

(CN) A są tacy, co ukrywają (II, 422); (ukrywać – kogo, co – przed kim, czym);

(PN) Za oknem krótki, urywany galop i kwik wierzgających koni.

(CN) – Psiakrew, jak trzymasz! – ryczy plutonowy Latoń (I, 38); (trzymać – kogo, co – w czym, czym, za co);

(PN) Gdy Łukasz zajrzał do pokoju, zobaczył ją siedzącą przy biurku, a obok niej wysoki stos szkolnych zeszytów.

(CN) – Nie przeszkadzaj, Łukasz – powiedziała (II, 31); (przeszkadzać – komu, czemu – w czym).

IV. Kontekstowa elipsa bezokolicznikowego uzupełnienia predykatu jest zjawiskiem typowym dla dialogów. W sytuacji gdy pojawia się pytanie i odpowiedź, ograniczenie tej drugiej do samego czasownika staje się zupełnie naturalne. Opuszczony element jest już bowiem dany w poprzednim kontekście, a wypowiedzenie eliptyczne pełni funkcję potwierdzającą lub zaprzeczającą treść wcześniejszego pytania⁸:

(PN) – Ale ty chcesz *zobaczyć* złotego lisa? Pójdiesz *zobaczyć*?

(CN) Nie chcesz?

(CN) – Wcale nie powiedziałam, że nie chcę (II, 37);

(PN) – Co to za tajemnica? Możesz mi *powiedzieć*?

(CN) – Mogę (II, 36);

(PN) – Chciałabyś *mieszkać* w takim domu? Naokoło chmury i chmury. A w nocy gwiazdy tuż, tuż.

(CN) Chciałabyś?

(CN) – Nie chciałabym (II, 24).

Jeżeli podstawą nawiązania nie jest pytanie, lecz oznajmienie, zdanie eliptyczne pełni funkcję przyzwolenia lub zakazu wykonania czynności, o której mowa w zdaniu poprzednim:

(PN) Jeden to mnie nawet namawiał, żeby sobie dyplom inżynierski *kupić*.

(CN) Ale ja nie chcę (I, 358);

(PN) – Stanę na kamieniu i *zaśpiewam* – ja za wodą, ty za wodą, jakże jo ci gęby podom...

(CN) – Możesz (II, 449);

⁸ Z. Saloni, *O możliwości elipsy określenia czasownika w polskim tekście wielozdaniowym*, [w:] *Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M. R. Mayenowa, Wrocław 1974, s. 77.

- (PN) – Myślisz, że lisowi byłoby przyjemnie, gdyby go ciągle ktoś *oglądał*?
(CN) – Wcale nie ciągle, ale ty możesz (II, 37).

Elipsę akomodowanych jednostronnie uzupełnień predykatu można wykryć i zrekonstruować znając schemat formalnosyntaktyczny zdania oraz uprzedni kontekst. Cechą każdego spójnego tekstu jest bowiem opuszczanie tylko tych elementów, które pojawiły się wcześniej lub wystąpią w dalszej części wypowiedzi⁹. W sposób automatyczny odbywa się w świadomości odbiorcy interpretowanie zdań eliptycznych, gdy znaczenie członu elidowanego wyrażone jest wprost w zdaniu lub kontekście uprzednim (szczególnie, gdy predykaty obu zdań są jednakowe). Jeżeli podstawa nawiązania oddalona jest od wypowiedzenia eliptycznego i jest nią dłuższy kontekst, trudniej jednoznacznie określić treść pominiętego elementu. Wypełnienie „pustego” miejsca wymaga od odbiorcy większego wysiłku intelektualnego, zmusza do bardziej świadomej i uważnej lektury tekstu. Brak w takiej sytuacji dwóch argumentów predykatu może sprawiać, że wypowiedź wydaje się mniej spójna. Gdy nie da się jednoznacznie określić treści pominiętego członu zdania, można uznać, że znaczenie brakującego elementu zostaje świadomie przemilczane. Od pozajęzykowej wiedzy odbiorcy tekstu i jego sprawności intelektualnych zależy, czy elipsa będzie właściwie zinterpretowana. Wpływ występujących w utworach literackich środków językowych na interpretację i percepcję dzieła przekracza jednak ramy tego artykułu.

Ева Шкудлярек

КОНТЕКСТНЫЙ ЭЛЛИПСИС ОДНОСТОРОННЕ АККОМОДИРОВАННЫХ ДОПОЛНЕНИЙ ПРЕДИКАТА

В данной статье исследуются некоторые типы использования в контексте эллипсиса односторонне аккомодированных дополнений предиката и представлены методы аналитических приемов с целью выявления и заполнения „пустых” мест синтаксической схемы предложения. В качестве текстуального материала в работе используются современные польские новеллы.

В зависимости от количества нагроможденных предикатом аргументов и от заполнения или незаполнения их позиций выделено эллипсис второго аргумента двуаргументного предиката, эллипсис второго или третьего аргумента трехаргументного предиката. Четвертую группу создают предложения с эллипсисом, в котором предикат дополняется инфинитивом.

⁹ Leontiewa, *op. cit.*, s. 17.

Высказывание, из которого элиминируется определенный компонент, необходимо сопоставлять с основой отнесения. Грамматическую форму недостающего элемента всегда можно определить, исходя из формально-синтаксической модели предиката. В свою очередь, интерпретация значения недостающего элемента зависит от основы отнесения.

Предложение с эллипсисом, в котором предикат дополняется инфинитивом, чаще всего выполняет функцию подтверждения или отрицания содержания заданного раньше вопроса, или функцию согласия или запрета осуществления действия, о котором повествуется в основе отнесения.

Контекстный эллипсис рассматривается в статье как нулевой показатель связи между предложениями, как норма и закономерность текстового единства. В связи с конденсацией содержания в эллиптических высказываниях, которая усиливает их языковую экспрессию, данного типа показатели связности характерны преимущественно для диалогической речи и для повествования от первого лица.